

kennismemen van het tweede hoofdstuk over de ontwikkeling van Gedeputeerde Staten en hun rechtsmacht (21-50). Er blijkt evidente continuïteit met de achttiende eeuw. De hoofdstukken 3 tot 6 zijn aan de gekozen thema's gewijd. De auteur komt op grond van het gepresenteerde materiaal tot enkele belangwekkende en overtuigende conclusies. Ten eerste meent hij dat men niet kan spreken van 'het' administratief beroep op Gedeputeerde Staten: dit had een pluriform karakter (met de nadruk op fiscale en militaire beroepszaken). Ten tweede pasten de colleges van Gedeputeerde Staten in de bestudeerde periode kennelijk algemene beginselen van behoorlijk bestuur toe, volgden zij algemene procesbeginselen en wijst hun manier van belangenafweging op het volgen van een — nog niet zo genoemd — zorgvuldigheidsbeginsel. Deze, nog niet duidelijk omlinjende, procedures rechtvaardigen volgens Koenraad de kwalificatie 'rechtsbescherming avant-la-lettre' (182).

Dankzij inventief praktijkonderzoek heeft Koenraad het voornamelijk op 'theorie' gebaseerde beeld der rechtsbescherming in de eerste helft van de vorige eeuw, zoals dat gangbaar is in de staatsrechts(historische) literatuur, kunnen corrigeren. Deze studie is echter niet alleen nuttig voor de (rechts)historicus maar ook voor de archiefbeheerders die er uit kunnen leren dat al te rigoureuze archiefselectie tot onaantvaardbare beperkingen van de geschiedwetenschap leidt: in casu konden immers, op grond van de toestand der 'provinciale' archieven maar vier thema's zinvol bestudeerd worden, en dat nog alleen maar op een geaggregeerd 'nationaal' niveau.

A. H. Huussen jr.

E. J. Fischer, J. L. J. M. van Gerwen, H. J. M. Winkelman, *Bestemming Semarang. Geschiedenis van de textielabrikanten Gelderman in Oldenzaal 1817-1970* (Oldenzaal: Gelderman Stichting, Amsterdam: NEHA, 1991, 377 blz., f39,50, ISBN 90 71617 40 8).

Het kan raar lopen in de geschiedenis. In 1920 richtte de firma H. P. Gelderman & Zonen in Oldenzaal de Stichting voor ontwikkeling en ontspanning op. Deze, inmiddels Gelderman Stichting geheten, instelling deed in 1988 aan het NEHA het verzoek de geschiedenis van het familiebedrijf te boekstaven. De drie auteurs troffen een bijzonder rijk bedrijfsarchief aan en hebben op basis daarvan een intrigerend beeld van de Oldenzaalse textielonderneming geschetst. J. L. de Jager deed in *De draad van de toekomst. Opkomst, tegenslag en voorspoed van Koninklijke Nijverdal-Ten Cate, 1945-1970* (Zutphen, 1991) de geschiedenis van de firma nog af in welgeteld twee pagina's. Fischeren de zijnen laten zien dat daarmee onrecht gedaan wordt aan het belang van Gelderman & Zonen. Het bedrijf kan model staan voor anderhalve eeuw industriële en sociale geschiedenis van ons land en de studie overstijgt de grenzen van Oldenzaal dan ook nadrukkelijk, zij het impliciet.

De ordening van het boek is chronologisch. Het eerste hoofdstuk beslaat de periode 1817-1860 en verhaalt hoe het door de uit Gildehaus afkomstige spinbaas Johannes Gelderman gestichte bedrijfje in enkele decennia uitgroeide tot een florerende weverij die al snel opliep tegen de bekende beperkingen van de huisnijverheid. In de jaren 1860-1875 maakte de tweede generatie Gelderman dan ook de overstap van fabriqueur naar fabrikant. Het hele proces van garenpeductie werd nu geïntegreerd en met machines uitgevoerd. De logische volgende stap was het zeker stellen van de aanvoer van ruwe katoen en steenkool, en het uitbreiden van de afzet. Dit alles werd bereikt in de voorspoedige jaren tot 1914. Zo kreeg Gelderman een eigen afzetkanaal in Nederlands Oost-Indië, de uiterst belangrijke markt voor het bedrijf. De productiecapaciteit moest steeds verder uitgebreid worden en werd nu geconcentreerd rond de spoorlijn Almelo-Salzbergen.

Met de eerste wereldoorlog kondigden zich echter grote problemen aan voor de succesrijke firma. De produktie groeide weliswaar nog tot 1929, maar de zwakke plekken werden steeds manifester. Al tijdens de oorlog had Japan zich toegang verschaft tot de Indische markt en in Oldenzaal won het inzicht terrein dat men met een eenzijdig pakket op een eenzijdige markt kwetsbaar was. De crisisjaren sleurden Gelderman mee en het bedrijf kon slechts met moeite het hoofd boven water houden. Voorde door en door liberale ondernemers was het een bittere pil inspraak te moeten gaan dulden van meefinancierende bankiers, de overheid, collega-ondernemers en van de zich organiserende werknemers.

Na 1935 ging Gelderman als NV door het leven en kon aan een herstel beginnen dat echter door de tweede wereldoorlog weer teniet werd gedaan. Samenwerkend met de andere Twentse textielfabrikanten overleefden ze ook deze terugslag, maar met het wegvalen van de Indische markt brak in 1950 de laatste fase van het familiebedrijf aan. Alle investeringen, nieuwe Produkten en andere afzetmarkten ten spijt, bleek de mondiale overcapaciteit fnuikend. Met een drastische reorganisatie in 1966 werd de winst weliswaar hersteld, maar de bedoeling hiervan was slechts om een betere onderhandelingspositie te verwerven bij de zich onvermijdelijk aankondigende fusie. Het jaar 1970 vormt het einde van de studie; H. P. Gelderman & Zonen werd een produktiemaatschappij van Nijverdal-ten Cate. Dat het ook nadien nog lang onrustig bleef in de Twentse textiel is genoegzaam bekend.

De drie auteurs hebben een knappe prestatie geleverd. Een wetenschappelijk verantwoorde bedrijfsgeschiedenis wil nogal eens saai zijn voor niet-ingewijden. Zo niet in deze publikatie. Door het accent te leggen op de rol van de ondernemers is er een sterke personele inkleuring met boeiende details. Neem bijvoorbeeld de contacten met Thorbecke, aangewend ten bate van de aanleg van een spoorweg en het saillante verhaal over het conflict met de medefirmant Zorn van het Indische verkoopkantoor. Ook de sociale zijde van de firma wordt—zij het in mindere mate—belicht en levert interessante beschrijvingen over aanvankelijk patriarchale ondernemers en bedeesde arbeiders, welke beide groepen gaandeweg minder aan die bijvoeglijke naamwoorden gingen voldoen. Aan de basis van het boek ligt een gedegen bedrijfseconomische analyse en dus zijn we een bedrijfsbiografie met exemplarische betekenis rijker.

Th. L. M. Engelen

H. A. V. M., van Stekelenburg, *Landverhuizing als regionaal verschijnsel. Van Noord-Brabant naar Noord-Amerika 1820-1880* (Dissertatie KUB Tilburg 1991 ; Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXXXVII; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1991, xxxv + 291 blz., f55,-, ISBN 90 70641 37 2).

In deze Tilburgse dissertatie heeft de auteur, oud-leraar geschiedenis in Vught en Den Bosch, op zeer verdienstelijke wijze geprobeerd de drijfveren en motieven te achterhalen, die speelden bij de emigratie van ca. 3.300 Noord-Brabanders naar de Verenigde Staten (vooral de Fox River Valley in Wisconsin) tussen 1820 en 1880. Canada blijft buiten beschouwing omdat er, voor zover bekend, geen Brabanders heen gegaan zijn. De tijdsafbakening is gebaseerd op de beschikbaarheid van scheepspassagierslijsten. Hiervoor heeft de Amerikaanse hoogleraar (van Nederlands-Amerikaanse komaf) Robert P. Swierenga gezorgd door deze in 1983 in druk te laten verschijnen. Van Stekelenburg heeft deze lijsten vergeleken en aangevuld met de Staten van Landverhuizingen, gemeentelijke registraties uit de jaren 1848-1877, en met gegevens uit archiefonderzoek, artikelen in kranten en andere eigentijdse publikaties. Bovendien kon Van Stekelenburg voortbouwen op het belangwekkende onderzoek dat P. R. D. Stokvis voor zijn